

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een Leids historisch ethos? De epistemische deugden van Fruin en Acquoy

Paul, Herman

Citation

Paul, H. (2010). Een Leids historisch ethos? De epistemische deugden van Fruin en Acquoy. *Leidschrift : Een Goede Historicus? Negentiende-Eeuwse Idealen En Praktijken*, 25(April), 95-114. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73328>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73328>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Een Leids historisch ethos? De epistemische deugden van Fruin en Acquoy

Herman Paul

In maart 1859 trok Robert Fruin (1823-1899), de latere hoogleraar vaderlandse geschiedenis in Leiden, in een Utrechtse voordracht van leer tegen een wel allesbehalve vaderlands verschijnsel: ‘wetenschappelijke wereldgeschiedenis’. De kern van zijn betoog was dat dit verschijnsel – de pretentie de geschiedenis op wereldschaal even wetenschappelijk te bestuderen als inmiddels, halverwege de negentiende eeuw, op nationaal niveau gebruikelijk was – een *contradictio in terminis* was.

Want een geschiedverhaal, waaraan geen volledige, uitputtende studie van alle oorkonden te grond ligt, voldoet niet aan de eischen van de wetenschap, en zoo grondig de geschiedenis van de geheele wereld te bestudeeren – het valt niet te loochenen – is ondoenlijk.

Hoe het dan wel moest? Fruin gaf zijn Utrechtse publiek concrete raad:

Een man van studie bakene zich een veld van niet al te grooten omvang af, dat bewerke hij tot in de kleinste bijzonderheden: zoo kan hij ten laatste een geleerd boek schrijven in zooveel deelen als het uiteenzetten van alle omstandigheden vereischt.¹

Wie zich afvraagt wat, voor Fruins generatie, als goede geschiedbeoefening gold, vindt in deze woorden zowel een waarschuwing als een advies. Evenzeer de waarschuwing (neem niet te veel hooi op je vork) als het advies (wees zo volledig mogelijk) laat iets zien van de criteria waaraan, volgens Fruin, historisch onderzoek moet voldoen. ‘Volledige, uitputtende studie van alle oorkonden’, ‘tot in de kleinste bijzonderheden’: dat is een pleidooi voor minutieus onderzoek, op basis van uitputtend bronnenanalyse. Fruins ideale historicus vertilt zich niet aan grote vragen over aard en afkomst van de westerse beschaving, maar licht één bescheiden thema van alle kanten kritisch door. Hieronder zal ik betogen dat dit wetenschappelijke ideaal

¹ R.J. Fruin, ‘Wetenschappelijke wereldgeschiedenis’ in: P.J. Blok, P.L. Muller en S. Muller Fzn. ed., *Robert Fruin’s verspreide geschriften* dl. IX (’s-Gravenhage 1904) 249-273: 251-252.

schatplichtig was aan wat ik een ‘filologisch ethos’ noem – en dat dit filologische ethos niet alleen Fruin inspireerde, maar ook andere Leidse geschiedwetenschappers in de late negentiende eeuw, zoals de kerkhistoricus Johannes Gerhardus Rijk Acquoy (1829-1896).

Mijn vergelijking tussen Fruin en Acquoy brengt ook nog iets anders aan het licht. Beide mannen, zal ik laten zien, formuleerden hun wetenschappelijke idealen in termen van *deugden*. Een goede historicus is iemand die uitblinkt in deugden als waarheidsliefde, nauwkeurigheid en geduld. Geleerdheid en eruditie komen hem beslist van pas, maar doorslaggevend voor de kwaliteit van zijn werk is de mate waarin hij deugden als tact, vlijt en accuratesse weet te beoefenen. Ten onrechte, meen ik, zijn deze deugden in de literatuur over negentiende-eeuwse geschiedbeoefening onderbelicht gebleven. Ze stellen ons namelijk in staat een aantal misverstanden over de historiografische idealen van Fruins generatie uit de weg te ruimen. Als de ‘onpartijdigheid van den geschiedschrijver’, waaraan Fruin in 1860 zijn oratie wijdde, geen simplistische aanname of naïeve wensdroom was, maar een deugd waarin historici zich oefenen, dan waren de wetenschappelijke idealen van Fruin en zijn tijdgenoten wellicht geraffineerder en heel wat minder positivistisch dan menige twintigste-eeuwse commentator heeft gedacht.

‘Ongelooflijke moeite en scherpzinnigheid’

Neem slechts de diesrede die Fruin als rector van de Leidse universiteit in 1878 uitsprak.² Deze oratie startte weliswaar in mineur, met een klacht over het ‘onhistorische’ karakter van de onderwijsvernieuwingen van 1876. Maar naarmate Fruin voortschreed en begon uit te leggen wat ‘historische zin’ wél inhoudt, werd zijn toon geleidelijk enthousiaster. Historisch denken? Dat

² Een terugkerend probleem in de Fruin-literatuur is dat Fruins theoretische verhandelingen op één hoop worden gegooid met zijn historiografische praktijk. Zoals, onder anderen, Enno van Gelder terecht heeft opgemerkt, leert men Fruins werkwijze als historicus het best kennen uit *Tien jaren* of uit de talloze historische artikelen die hij schreef voor *De Gids*. (H.A.E. van Gelder, recensie van E.E.G. Vermeulen, *Fruin over de wetenschap der geschiedenis* en idem, *Huizinga over de wetenschap der geschiedenis*, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 72 (1959) 119-120: 119.) Voor Fruins historiografische idealen, daarentegen, zijn de meer theoretische bespiegelingen een uitstekende bron.

houdt in dat een verschijnsel uit zijn oorsprongen wordt verklaard. Zulke oorsprongen hullen zich echter vaak in nevelen. De historicus moet het, in veel gevallen, doen met een handvol snippers en een paar terloopse mededelingen. Wil hij – voor Fruin was een historicus altijd ‘hij’ – met deze ‘schrane stof’ iets kunnen beginnen, moet hij het historisch metier volkomen beheersen.

Door oordeelkundige ontleding van al wat in de opgespoorde berichten besloten ligt, door schrandere samenvoeging, en eindelijk door behoedzame gevolgtrekking en gissing, moet hij dat weinige zoover doen strekken als mogelijk is, zonder verdichting in de plaats van waarheid te geven. Aan zulken arbeid wordt tegenwoordig ongelooftelijke moeite en scherpzinnigheid besteed (...).³

Hier stuiten we direct op een paar kenmerken van Fruins modelhistoricus. Hij is oordeelkundig, schrand, behoedzaam en scherpzinnig. En dat is nog niet alles. De ideale historicus woekert ook met zijn talent en probeert door *imitatio* en *aemulatio* het ambacht steeds beter onder de knie te krijgen:

Want niet ieder, die er lust toe heeft, kan zoo maar waarnemen, onderzoeken en de juiste slotsom trekken. Daartoe behoort, behalve een bijzondere gave, die aangeboren moet zijn, een uitgebreide kennis der reeds verkregene uitkomsten en een vaardigheid, die het gevolg is van langdurige en methodische oefening. Men moet zich op het uitgebreide veld te huis gevoelen en weten waar men behoort te zoeken, om kans te hebben van te vinden wat men van noode heeft. Men moet dat gevondene kunnen beproeven en zijn betrouwbaarheid aan allerlei kenteekenen toetsen. Heeft men zoo al wat er te vinden is van heinde en ver bijeengebracht en geschift, dan moet men het onderling vergelijken, het tegenstrijdige, dat er zich vaak in voordoet, uit de verschillende afkomst verklaren, en het meest aannemelijke verkiezen, en zoo ten slotte uit hetgeen men overhoudt het beeld vormen dat op de waarheid het meest gelijkt. Dat alles geschiedt naar een vaste, beproefde methode, die evenzeer afgezien en nagevolgd worden kan als de methode van het natuuronderzoek, al verschilt zij ook van deze hemelsbreed.⁴

³ R.J. Fruin, ‘Over de plaats, die de geschiedenis in den kring der wetenschappen inneemt’ in: Blok, Muller en Muller Fzn. ed., *Robert Fruin’s verspreide geschriften* dl. IX, 349-375: 368.

⁴ Fruin, ‘Over de plaats’, 372.

In deze passage valt op hoeveel vertrouwen Fruin stelde in historische methoden – in de regels voor deugdelijke bronnenkritiek, zoals die door Johann Gustav Droysen en later door Ernst Bernheim op schrift werden gesteld⁵ – maar ook dat deze methoden volgens Fruin niet klakkeloos kunnen worden toegepast. Ze vergen een geoefende geest en een gerijpt oordeelsvermogen. ‘Gestadige oefening’ is nodig om deze ‘moeilijk te verkrijgen bedrevenheid’ te verwerven. Bovendien is, naast training, een fikse dosis toewijding vereist: een ‘zucht naar nauwkeurigheid ook in het kleine’ en ‘onvoorwaardelijke liefde en eerbied voor de waarheid’.⁶

Dankzij deze combinatie van eigenschappen bezwijkt Fruins ideale historicus niet snel voor de verlokking van ‘wetenschappelijke wereldgeschiedenis’ of, meer in het algemeen, voor de verleiding grote vragen snel te willen beantwoorden. De fruiniaanse historicus gedijt bij detailonderzoek, bij puzzels waarvoor schaars en tegenstrijdig bronnenmateriaal hem plaatsent. Waagt hij zich al aan een werk op grotere schaal, zoals een handboek over de vaderlandse geschiedenis, dan dwingt zijn wetenschappelijke geweten hem bij elke hobbel te pauzeren.

Telkens moet hij bij het beschrijven staken, om een onderzoek in te stellen naar dingen van ondergeschikt belang, maar die toch niet verwaarloosd mogen worden; en dan kost dat onderzoek, dat tot de hoofdzaak weinig bijdraagt, soms weken tijds. Daarom besteden wij vooralsnog onzen tijd en onze vlijt het nuttigst aan het onderzoeken van nog onvoldoend bekende bijzonderheden. Wij mogen ons daarbij troosten met de gedachte, dat wij zodoende de cartons gereed maken, waaruit de groote schilderij dan later kan worden samengesteld.⁷

Fruins eigen oeuvre is een fraaie illustratie van deze fascinatie voor het detail, deze ‘neiging tot napluizen, tot ontwarren van ingewikkelde kwesties’.⁸ Weliswaar was Fruin, vooral aan het begin van zijn carrière, óók

⁵ J.G. Droysen, *Grundriss der Historik* (Leipzig 1868); E. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte* (3e en 4e druk; Leipzig 1903).

⁶ Fruin, ‘Over de plaats’, 373, 374, 367, 373.

⁷ *Ibidem*, 371.

⁸ R.J. Fruin, ‘Afscheidsrede bij het nederleggen van het hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Leiden’ in: Blok, Muller en Muller Fzn. ed., *Robert Fruin's verspreide geschriften* dl. IX, 389-409: 406.

een auteur van synthetische werken, zoals blijkt uit zijn magistrale *Tien jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog* en zijn breed opgezette *Gids*-artikel 'Het voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog'.⁹ Maar naarmate de jaren vorderden, legde hij zich, om uiteenlopende redenen, steeds consequenter toe op detailonderzoek. Fruin werd een auteur van meesterwerkjes op de vierkante centimeter. Zo wist Fruin maar liefst vijf artikelen te wijden aan wat hij zelf een onderwerp 'van weinig of geen belang' noemde: het levend begraven van Allaart Beylinc door Jacoba van Beieren in 1425. Doel van deze exercitie was, naar Fruins eigen zeggen, niet een betere kennis van de vijftiende eeuw. Het onderzoek was slechts als 'proeve van historische kritiek bijzonder leerrijk'.¹⁰ Zelfs zijn beroemdste opstellen, zoals 'De drie tijdvakken der Nederlandsche geschiedenis', presenteerde Fruin als onderzoeksbijdragen, niet als afgeronde interpretaties.

Liever onze krachten besteed aan het ophelderen van bijzonderheden, dan verspilld aan het leveren van algemeene beschouwingen, die slechts gedeeltelijk juist zijn. Niet aan het gebouw begonnen eer de bouwstof bijeen en gereed is.¹¹

Zo is Fruin, terecht of niet, dan ook de geschiedenis ingegaan: als een man die consciëntieuze geschiedvorsing bijna persoonlijk belichaamde, maar die aan geschiedschrijving, aan synthetiserend werk, vrijwel niet toekwam.¹²

Goede geschiedwetenschap, kortom, was voor Fruin een kwestie van 'alles onderzoekende en napluizende kritiek', van scrupuleus onderzoek, van vlijt en volharding. Zolang nog niet alle bronnen van voren en achteren waren bekeken, was analyse op detailniveau het hoogste gebod. De

⁹ R.J. Fruin, *Tien jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog, 1588-1598* (Leiden 1859); R.J. Fruin, 'Het voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog' in: P.J. Blok, P.L. Muller en S. Muller Fzn. ed., *Robert Fruin's verspreide geschriften* dl. I ('s-Gravenhage 1900) 266-449.

¹⁰ R.J. Fruin, 'De waarheid aangaande Allairt Beylinc' [I-V] in: P.J. Blok, P.L. Muller en S. Muller Fzn. ed., *Robert Fruin's verspreide geschriften* dl. VIII ('s-Gravenhage 1903) 202-240: 202.

¹¹ R.J. Fruin, 'De drie tijdvakken der Nederlandsche geschiedenis' in: *Robert Fruin's verspreide geschriften* dl. I, 22-48: 22.

¹² H.J. Paul, "De Hollandsche meester der streng-analytischen methode". Robert Fruin als vader van de Nederlandse geschiedwetenschap' in: H.J. Paul en H. te Velde ed., *Het vaderlandse verleden. Robert Fruin en de Nederlandse geschiedenis* (Amsterdam 2010), ter perse.

fruiniaanse historicus kon het Shakespeares Jago nazeggen: 'I am nothing if not critical'.¹³

'Eene taaie volharding en een onuitputtelijk geduld'

Aan de Leidse universiteit was Fruin niet de enige die zich toelegde op kritisch bronnenonderzoek. Toen de Gentse historicus Paul Fredericq in 1885 in Leiden de festiviteiten rond Fruins vijftienvigjarige ambtsjubileum bijwoonde, maakte hij van de gelegenheid gebruik zich uitvoerig op de hoogte te stellen van de Nederlandse geschiedwetenschap. In dat kader bezocht hij in Leiden niet alleen Fruin, maar woonde hij, in het Academiegebouw, ook een college bij van Johannes Gerhardus Rijk Acquoy, de kerkhistoricus die sinds 1878 aan de theologische faculteit doceerde. Acquoy was een specialist in middeleeuwse handschriften en, volgens Fredericq, een inspiratiebron voor al zijn studenten. De Vlaamse waarnemer roemde niet alleen Acquoy's 'enseignement très vivant, plein d'humour et de bonhomie', maar ook zijn nauwgezette studies naar thema's uit de middeleeuwse kerkgeschiedenis.¹⁴

Acquoy bracht zijn historiografische idealen het duidelijkst onder woorden in zijn *Handleiding tot de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving* (1894), een boekje voortgekomen uit zijn privatissimum voor 'meergevorderde studenten'.¹⁵ Net als Fruin, zo blijkt uit deze handleiding, tilt Acquoy zwaar aan 'vorsching': aan het onderzoek van primaire bronnen. 'De ware geschiedschrijver', schrijft hij, zal zich 'niet met afgeleide beken

¹³ Fruin, 'Afscheidsrede', 397, 406.

¹⁴ P. Fredericq, *De l'enseignement supérieur de l'histoire et de la géographie en Hollande* (Gent 1889) 16. Zie verder H.C. Rogge, 'Johannes Gerhardus Rijk Acquoy' in: *Jaarboek van de Koninklijke Akademie voor Wetenschappen* (Amsterdam 1897) 57-96; F. Pijper, 'Kist, Moll en Acquoy, de grondvesters der Nederlandsche historische school', *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* 4 (1907) 237-252.

¹⁵ J.G.R. Acquoy, *Handleiding tot de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving* (s-Gravenhage 1894) v; Naar verluidt was Acquoy van plan geweest deze *Handleiding* op te dragen aan Fruin, ter gelegenheid van diens zeventigste verjaardag in 1893. Was de vertraagde verschijning van het boek de reden waarom hij hiervan bij nader inzien afzag? F. Pijper, 'Levensbericht van Johannes Gerhardus Rijk Acquoy', *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1897-1898* (Leiden 1898) 290-331: 319.

behelpen, zoolang het hem mogelijk is, tot de oorspronkelijke bronnen te gaan. Slechts onwetenschappelijke lieden werken uit de tweede of derde hand.' Evenals Fruin beklemtoont hij ook dat bronnenonderzoek een zaak is van nauwgezette, zorgvuldige, bedachtzame analyse. 'Eerst door critiek toch wordt eene wetenschap tot wetenschap, omdat zij eerst op deze wijze tot de rechte kennis der waarheid leidt.' Uitvoerig behandelt Acquoy daarom zowel externe als interne bronnenkritiek, met voorbeelden van geruchtmakende vervalsingen, en drukt hij de aankomende kerkhistoricus op het hart zich te hoeden voor 'bevooroordeelde kritiek' van allerlei soort, voor 'overdrijving' en voor 'twijfelzucht' die in scepsis ontaart. Daarbij koestert ook Acquoy een ideaal van nauwkeurigheid en precisie dat hem doet gruwen van speculaties en overhaaste generalisering:

Hoe onervarener een historicus is, des te eerder zal hij zich aan stoute combinatiën en gewaagde hypothesen overwegen. Doch hoe meer ondervinding hij heeft opgedaan, hoe waarheidslievender hij is geworden, hoe meer hij geleerd heeft zich zelven te verloochenen, niet naar de toejuiching van den tijdgenoot, maar naar de goedkeuring van het nageslacht te vragen, des te meer zal hij geneigd zijn, zijne onwetendheid te belijden en zich niet aan te stellen, alsof hij alles weet en alles kan verklaren.¹⁶

Welke eigenschappen onderscheiden dus de goede van de minder goede historicus? De goede heeft, naast 'eene uitgebreide encyclopaedische kennis', 'eene taaie volharding en een onuitputtelijk geduld (...), benevens een gezond oordeel en eene groote mate van scherpzinnigheid'. Daarnaast brandt hij van liefde voor de waarheid. 'De historie moet vóór alles wetenschap zijn, en de historicus een waarheidslievend man'. Uit deze liefde volgt, logischerwijs, een 'streven naar volkomen objectiviteit en onpartijdigheid, d.i. het streven, om zonder eigene sympathieën of antipathieën aan alle personen recht te doen wedervaren'. En:

Met nadruk voeg ik hierbij, dat een geschiedschrijver niet slechts verdraagzaam, maar ook waardeerd moet wezen, want verdraagzaamheid is een negatief, waardeering daarentegen een positief begrip; verdraagzaamheid sluit afkeuring, waardeering sluit goedkeuring in zich; verdraagzaamheid is hooghartig, waardeering

¹⁶ Acquoy, *Handleiding*, 6-7, 72, 75, 76, 78, 89.

zachtmoedig; bij verdraagzaamheid staat het ik op den voorgrond, bij waardeering het gij.¹⁷

Expliciet dan Fruin stelt Acquoy ook een reeks van eisen aan de stijl van een historicus. De *Handleiding* schrijft voor dat deze ‘beknopt zonder duisterheid, eigenaardig zonder gezochtheid, levendig zonder onrust, boeiend zonder overprikkeling, schilderachtig zonder schrille kleuren’ dient te zijn. Acquoy geeft zelfs nauwkeurige regie-aanwijzingen voor de opmaak van een historisch werk. Zorg bijvoorbeeld, instrueert hij zijn studenten, voor een vlekkeloos manuscript, in ‘goed leesbaar schrift zonder veel doorhalingen, inlasschingen en verwijzingen’ – dat is voor de zetter wel zo prettig. Met cursiveringen en spatiëringen dient een auteur terughoudend te zijn, omdat deze ‘zoo licht dat onrustige en woelige karakter geven, dat in een geschiedkundig werk zoozeer mishaaft.’ En alsjeblijft geen sierlijke krulletters op het kaft van een historische monografie: ‘Dáár moet alles waardig en kalm zijn, zonder eenige onrust.’¹⁸ Acquoy's ideale historicus heeft, kortom, iets weg van een bedaagde heer op leeftijd, die dagelijks kalm naar het archief wandelt om daar, in keurig schoolmeesterschrift, een stel oude akten te exciperen. Elke haast, elke opwinding, elke aandrang tot scoren is deze *gentleman historian* vreemd.

Zelf moet Acquoy, die bekend stond als ‘een man van buitengewone nauwkeurigheid en waarheidsliefde’, op deze *gentleman historian* hebben geleken. Zijn biograaf verhaalt hoe hij reeds als student in Amsterdam de concept-artikelen van zijn leraar Willem Moll nauwkeurig corrigeerde. Later, als hoogleraar in Leiden, viel hij op door ‘grootte zorgvuldigheid’ en ‘grondigheid, onder aanwijzing van bronnen en literatuur’. Deze liefde voor

¹⁷ Ibidem, 118, 119, 113, 119, 119-120. Vgl. ook J.G.R. Acquoy, ‘Levensbericht van Aemilius Willem Wybrands’ in: *Handelingen der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden aldaar den 16den Juni 1887, in het gebouw van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (Leiden 1887) 319-349: 319: ‘Historicus naar aanleg en neiging vereenigde hij in zich wat een geschiedvorschcr noodig heeft, kennis van handschriften en boeken, geduld en volharding, geoeffndheid en nauwkeurigheid, scherpzinnigheid en helder oordeel, met hetgeen een geschiedschrijver behoeft, onpartijdigheid en waarheidsliefde, waardeeringsgave en ruimte van geest, meesterschap over taal en stijl, goeden smaak en netheid van vorm.’

¹⁸ Acquoy, *Handleiding*, 111, 152, 155, 154. Uiteraard vereist, volgens Acquoy, ook de correctie van drukproeven grote zorgvuldigheid: een auteur ‘moet niet kunnen dulden, dat het boek als een proletariër de maatschappij ingaat’ (Ibidem, 160).

scrupuleuze bronnenstudie ging gepaard met onbegrip voor andere, minder gedetailleerde typen geschiedbeoefening. Zijn opvolger Frederik Pijper vertelt:

Met minachting sprak hij over boeken, door de schrijvers zelve bedorven, omdat zij te traag of te onwetenschappelijk waren om zich te begeven tot de bronnen. Een doctorandus, wiens dissertatie niet beruhte op bronnenstudie, vergeleek hij bij een vader, die zijn kind ten doop bracht, maar meteen het doopkistje medevoerde.¹⁹

De gelijkenis met Fruin is treffend: beide mannen zochten hun kracht in bronnenonderzoek van het nauwkeurigste, betrouwbaarste soort. Niet toevallig constateerde Fruins opvolger, Petrus Johannes Blok, dat Acquoy's 'grootte zin voor precisie van kennis en nauwkeurigheid van verwijzing' kon leiden tot een overmatige fascinatie voor 'détails van geringe beteekenis'. Dit had tot gevolg dat Acquoy, net als Fruin, aan het schrijven van een meesterwerk op gevorderde leeftijd nooit toekwam.²⁰

'Andacht zum Unbedeutenden'

Vanwaar die fascinatie voor details, die eerbied voor precisie en nauwkeurigheid? Fruin en Acquoy, luidt mijn antwoord, zijn schoolvoorbeelden van een filologisch ethos in de negentiende-eeuwse geesteswetenschappen. Volgens Franz Schultz, de Duitse literatuurwetenschapper aan wie ik deze term ontleen, werd dit ethos – deze attitude, deze opvatting over hoe een wetenschapper te werk behoort te gaan – gekenmerkt door zaken als 'zurückhaltende Selbstverantwortlichkeit, Treue im Kleinen, Andacht zum Unbedeutenden, eingezogene Lebensführung' en 'Scheu vor subjektivistischen Vorläufigkeiten und

¹⁹ Pijper, 'Levensbericht', 323, 297-298, 321, 323. Onder zijn Leidse studenten had Acquoy de reputatie een vriendelijke maar veeleisende begeleider te zijn: I.M.J. Hoog, *De martelaren der Hervorming in Nederland tot 1566* (Schiedam 1885) ix*-x*.

²⁰ P.J. Blok, 'De historische school' in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden 1925) 103-118: 117. Zo ook, al eerder, J.W. Enschedé, 'Een hedendaagsche geschiedkundige beschouwing van de evolutie van het Nederlandsche lied', *Tijdschrift der Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis* 9 (1912) 176-183: 176.

bloßen Impressionen’.²¹ Dit is inderdaad precies wat Fruin en Acquoy hun studenten voorhielden. Trouw in het kleine, aandacht voor het onbeduidende, gecombineerd met een grondige afkeer van hypothesen en speculaties – dat waren Fruin en Acquoy ten voeten uit.

Als Schultz dit ethos ‘ein Erbteil philologischer Mentalität seit Jahrhunderten’ noemt, presenteert hij, ironisch genoeg, een generalisatie van het soort dat zich met het ethos in kwestie wat moeizaam verdraagt.²² Welke filologische mentaliteit, zouden Fruin en Acquoy onmiddellijk hebben gevraagd? Die van Lorenzo Valla, Jean Bodin of Josephus Justus Scaliger, mannen die de oudheidkunde in de vroegmoderne tijd tot zulk een grote hoogte stuwden? Of moeten we denken aan de filologische exercities van Johann Joachim Winckelmann en Christian Gottlob Heyne, in de late achttiende eeuw? Vast staat dat tegen het einde van die achttiende eeuw een ware ‘Philologisierung der wissenschaftliche Grundhaltung’ plaatsvond, in de zin dat de filologie, met haar kritische tekstanalyse, niet alleen een methodisch voorbeeld werd voor andere domeinen van kennis, maar ook een bijbehorend ethos overdroeg.²³ Vooral in de geschiedbeoefening is dit proces goed zichtbaar. Was de oudheidkunde, met al haar filologische detailonderzoek, tot in de late achttiende eeuw een ondergeschoven kindje, in vergelijking met de geschiedschrijving, die in het vertellen van historische verhalen meer belang stelde dan in het analyseren van bronnenmateriaal, vanaf de vroege negentiende eeuw trad, in de woorden van Ulrich Muhlack, een ‘historiographische Umsetzung der philologischen Methode’ op.²⁴ Het succes van Leopold von Ranke en Theodor Mommsen, in de negentiende eeuw, berustte niet in de laatste plaats op hun integratie van filologische methoden en attitudes in de geschiedschrijving.²⁵

²¹ F. Schultz, ‘Die Entwicklung der Literaturwissenschaft von Herder bis Wilhelm Scherer’ in: E. Ermatinger ed., *Philosophie der Literaturwissenschaft* (Berlijn 1930) 1-42: 37.

²² Ibidem.

²³ R. Kolk, ‘Wahrheit, Methode, Charakter: Zur wissenschaftlichen Ethik der Germanistik im 19. Jahrhundert’, *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 14 (1989) 50-73: 53.

²⁴ U. Muhlack, ‘Historie und Philologie’ in: N. Hammerstein en G. Walther ed., *Staatensystem und Geschichtsschreibung. Ausgewählte Aufsätze zu Humanismus und Historismus, Absolutismus und Aufklärung* (Berlijn 2006) 142-172: 162.

²⁵ A. Momigliano, *The Classical Foundations of Modern Historiography* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1990) 75-77.

Ook Fruin en Acquoy zijn voorbeelden van deze ‘filologisering’. Geschoold als klassiek filoloog – zijn proefschrift had zich bewogen op het terrein van de egyptologie – vond Fruin de filologie weliswaar niet helemaal bevredigend (‘Voor de eigenlijke philologie daarentegen kon ik den smaak maar niet vatten’, blikte hij in zijn afscheidsrede terug).²⁶ Want zolang men zich louter met filologie bezighoudt, verklaarde hij in 1886, ‘doet men den historischen zin niet op’. Wat historici van filologen onderscheidt is hun vermogen ‘de feiten in hun samenhang en als uit de verte’ te overzien.²⁷ Echte historici ‘kritiseren’ niet alleen, ze ‘combineren’ ook. Voor Fruin had de filologie dus vooral met bronnenkritiek te maken. Eigenlijk was hij van mening dat het historisch metier méér inhield dan de beoefening van zulke kritiek. Zijn eigen (latere) publicaties kwamen echter, zoals eerder opgemerkt, zelden verder dan dat. Fruins kracht als historicus lag uitgerekend in zijn kritische, filologische ontleding van bronnenmateriaal. Wat dit betreft bestond er tussen Fruin de filoloog en Fruin de historicus geen significant verschil – net zoals er, naar Fruins eigen overtuiging, geen noemenswaardig verschil bestond tussen filologische en historische kritiek (‘de kritiek is uit haar aard van algemeene toepassing, en tusschen de philologische en historische bestaat geen wezenlijk verschil’).²⁸

Als ik Fruin en Acquoy een filologisch ethos toeschrijf, bedoel ik dus dat zij zich vóór alle dingen toelegden op zulke kritiek. Ondanks hun besef dat geschiedbeoefening uit zowel *Forschung* (geschiedvorsing) als *Darstellung* (geschiedschrijving) bestaat, lieten zij de eerste veelal prevaleren boven de laatste. Wat waren zij immers gefascineerd door brieven en manuscripten, door oude bronnen waarmee zij de historische waarheid zo dicht mogelijk dachten te naderen. Hoeveel brieven deden ze de deur uit, naar collega’s in binnen- en buitenland, met gedetailleerde vragen over moeilijk toegankelijke bronnen. Wat waren ze gemotiveerd om de onderste steen boven te krijgen, vol verwachting dat hun kennis van het verleden op deze kritische grondslag een onwrikbaar fundament zou vinden. Ik spreek van een ‘ethos’ (van het Griekse *èthos*, dat verwijst naar motivatie en karaktereigenschappen) om op deze dimensie van hoop en verwachting, van vlijt en inzet, van

²⁶ Fruin, ‘Afscheidsrede’, 401.

²⁷ R.J. Fruin, ‘Bakhuizen van den Brink’ in: Blok, Muller en Muller Fzn. ed., *Robert Fruin’s verspreide geschriften* dl. IX, 438-464: 455.

²⁸ Fruin, ‘Afscheidsrede’, 398.

enthousiasme en *Entdeckersfreude* het volle licht te laten vallen.²⁹ Kenmerkend voor Fruin en Acquoy was niet alleen hun historische kritiek, maar ook, zo niet vooral, hun bezieling, hun *Begeisterung*, hun diep gewortelde geloof dat zulke kritische vorsing de wetenschap op het rechte pad zou voeren.

Afb. 1: Het graf van Fruin en Acquoy (nr. 229) op de Begraafplaats Groenesteeg in Leiden. Foto: Herman Paul.

‘Met onverflaauwden ijver volharden’

De vraag rijst nu, of dit filologische ethos beperkt was tot Fruin en Acquoy. Waren zij de enige Leidse geesteswetenschappers die ‘Treue im Kleinen’ en ‘Andacht zum Unbedeutenden’ als levensmotto voerden? Wie let op de nauwe betrekking tussen beide mannen – ze liggen, aan de Leidse Groenesteeg, zelfs in hetzelfde graf begraven – zou kunnen speculeren dat hier sprake was van een gedeelde attitude, of tenminste van wederzijdse invloed, die zich niet per se behoefde uit te strekken naar andere Leidse leerstoelhouders. Inderdaad stonden Fruin en Acquoy wellicht dichter bij

²⁹ Vgl. H.J. Paul, ‘Waar zijn de historische hulpwetenschappen gebleven? Lotgevallen van het filologische ethos in de twintigste-eeuwse geschiedwetenschap’, *Groniek* 42 (2009) 9-24 en de aldaar genoemde literatuur.

elkaar dan welke andere negentiende-eeuwse Leidse geleerden dan ook.³⁰ Matthias de Vries, bijvoorbeeld – de beroemde taalkundige, die in Leiden ook de vaderlandse geschiedenis doceerde, vóór Fruin in 1860 deze opdracht kreeg – was op het eerste gezicht een meer flamboyante geleerde dan Fruin of Acquoy. Meer ook dan deze beiden koesterde De Vries de ambitieuze hoop een aantal ‘wetten’ of ‘algemeene krachten’ in de ontwikkeling van de Nederlandse taal op het spoor te komen.³¹ Niettemin, zodra De Vries kwam te spreken over het omstreden genie van Willem Bilderdijk (1765-1831), verdedigde hij een filologisch ethos dat sterk herinnert aan Fruin en Acquoy. Bilderdijk, verklaarde hij dan, was te ‘levendig van geest, om den weg der strenge redenering te bewandelen’. Hij schoot tekort ‘waar het koele verstand moest beslissen, waar het aankwam op onvermoeide waarneming, op naauwlettende vergelijking, op juiste gevolgtrekking’. Bilderdijks ‘spelend vernuft’ was, in één woord, ‘onwetenschappelijk’.³² Ook als De Vries, in zijn oratie van 1853, de ideale Nederlandse taalkundige portretteerde, verschilde zijn ideaal niet veel van dat van Acquoy of Fruin:

³⁰ Tijdgenoten namen de namen van Fruin en Acquoy niet zelden samen in de mond. Zie bijv. A. Kuyper, *Revisie der revisie-legende. Met bijlagen* (Amsterdam 1879) 72; P.J. Blok, ‘Levensbericht van James de Fremery’, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1901) 106-123: 115 en de brief van Michael Schoengen (1906), geciteerd in G.C. Huisman, “‘Het is hier geen École des Chartes’”. Michael Schoengen, privatdocent in diplomatiek, paleografie en verdere hulpwetenschappen van de geschiedenis, 1904-1931’ in: C.G. Santing ed., *De geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Groningse universiteit, 1614-1939* (Hilversum 1997) 85-96: 93.

³¹ M. de Vries, *De Nederlandsche taalkunde in haren aard en hare strekking* (Haarlem 1853) m.n. 21-22.

³² M. de Vries, *De Nederlandsche taalkunde, beschouwd in hare vroegere geschiedenis, tegenwoordigen toestand en eischen voor de toekomst. Eene voorlezing* (Haarlem 1849) 27, 28. Vgl. R.J. Fruin, ‘De onpartijdigheid van den geschiedschrijver’ in: *Robert Fruin’s verspreide geschriften* dl. IX, 274-299: 287: ‘Een man als Bilderdijk kan door vlijtig onderzoek, door aanhoudende zelfbeheersching, zich wel vrijwaren voor die afdwalingen waartoe zich Bilderdijk door zijn hartstocht zoo vaak liet wegslepen, maar een waar geschiedschrijver zal hij niet worden. Niet straffeloos doen wij ons talent geweld aan. En voor het schrijven der geschiedenis wordt een gansch ander talent vereischt, dan dat wij in Bilderdijk bewonderen.’

Wie ernstig de wetenschap behartigen wil, hij stelle zich ten pligt, de geheele reeks der aanverwante talen vlijtig na te sporen; met onverflaauwd ijver te volharden in de beoefening der bronnen, waaruit de geschiedenis der taal moet worden gekend; bovenal eene onvermoeide aandacht te wijden aan de gouden eeuw onzer dichtkunst en aan de letterkunde der middeleeuwen, beiden voor den taalvorscher zoo onuitsprekelijk leerrijke tijdperken. Hij streve er naar, de taal dier vervlogene dagen inner en volkomen te verstaan, niets, hoe schijnbaar gering ook, onopgemerkt te laten, alles door het licht van onderlinge vergelijking te verhelderen.³³

Een ander voorbeeld biedt Abraham Kuenen, de Leidse theoloog die met zijn 'historisch-kritisch' onderzoek naar het Oude Testament zoveel opzien baarde.³⁴ In een (Engelstalige) verantwoording van zijn methode legde Kuenen in 1880 uit dat het begrijpen van oude, oosterse culturen een bijna ondoenlijke opgave is. 'We do not altogether know even ourselves; how much less can we know a man we have never seen, and who is perhaps parted from us by hundreds of years!' Wil een historicus toch iets van een lang vergane wereld proberen te peilen, dan is moeizaam bronnenonderzoek vereist: 'we should have to "eat our bread in the sweat of our face".' *Criticism* is daarom Kuenens kernwoord. Met 'utmost care' zal de historicus zijn bronnen proberen te wegen: 'they must not be blindly accepted and followed, but must be carefully weighed and estimated.' Helaas blijken veel bronnen dan 'open to grave suspicion' en loopt de historicus het risico te verdwalen in een doolhof van vragen naar de ware aard, auteur en achtergrond van de teksten op zijn bureau. Soms lukt het 'to go through all the evidence once again, and consider it carefully, giving due weight to all that has been urged by or on behalf of the parties concerned'. Zo kan dan een enkele vraag beantwoord worden. Maar voor een historicus die solide bewijsvoering boven speculatie verkiest, blijven meestal vele vragen open. 'Very often the cautious critic must end by admitting several possible solutions and declining to pronounce any judgment at all for fear of deserting the true path.'³⁵

³³ De Vries, *Nederlandsche taalkunde in haren aard en hare strekking*, 36.

³⁴ Zie P.D. Dirksen en A. van der Kooij ed., *Abraham Kuenen (1828-1891). His Major Contributions to the Study of the Old Testament* (Leiden en Boston 1993).

³⁵ A. Kuenen, 'Critical Method', *The Modern Review* 1 (1880) 461-488 en 685-713: 477, 480, 474, 475, 481.

De ruimte ontbreekt hier om andere Leidse professoren – Reinhart Pieter Anne Dozy en Michael Jan de Goeje, bijvoorbeeld – de revue te laten passeren. Op zichzelf zijn de voorbeelden van De Vries en Kuenen echter al toereikend bewijs voor mijn stelling dat het filologische ethos van Fruin en Acquoy door meerdere collega's rond het Rapenburg werd gedeeld. Wat voor specialisme zij ook beoefenden (de arabistiek, in het geval van Dozy en De Goeje), allen participeerden in wat Fruin 'de historische richting' van 'onze dagen' noemde.³⁶ Zij stelden historische vragen, speurden naar primaire bronnen en verwachtten met een kritische filering van dit materiaal de waarheid op het spoor te komen. Vrijwel zonder uitzondering ook waren deze mannen lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, dat bolwerk van geleerdheid dat in de late negentiende eeuw het filologische ethos bijna institutioneel belichaamde.³⁷ Het is niet overdreven te zeggen dat een hele generatie Leidse geesteswetenschappers doordrenkt was van een heilig geloof in 'historische kritiek'.

Het zou echter onjuist zijn te denken dat hier van een specifieke Leidse school of van een exclusief Leids ethos sprake was. Weliswaar liep de Leidse universiteit, vergeleken met die van Groningen, Utrecht en Amsterdam, relatief voorop in het propageren van zo'n kritisch ethos. Vooral in de Bijbelwetenschap werd Leiden ten tijde van Kuenen vrijwel synoniem met een 'historisch-kritische' bestudering van het Oude en Nieuwe Testament.³⁸ Maar internationaal gezien was Kuenen evenmin als Fruin of Acquoy een *Einzelgänger*. Zoals Fruin zich aan Ranke spiegelde, zo oriënteerde Kuenen zich, qua methode, op Heinrich von Sybel. Acquoy's *Handleiding*, op haar beurt, is verwant aan Bernheims *Lehrbuch der historischen Methode* (een boek dat Acquoy in zijn inleiding hogelijk roemde).³⁹ Niet

³⁶ R.J. Fruin, 'De beteekenis en de waarde der geschiedenis' in: Blok, Muller en Muller Fzn. ed., *Verspreide geschriften van Robert Fruin* dl. IX, 332-348: 341. Vgl. R.J. Fruin, 'Over de plaats', 363-366.

³⁷ Vgl. S.J. Fockema Andreae, 'De "Historische commissie" van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden' in: *Jaarboek Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1961-1962) 28-36.

³⁸ Zie bijv. het anonieme artikel 'Leydsche beginselen', *De Tijdspiegel* (1862) II 393-408.

³⁹ R.J. Fruin, 'Leopold von Ranke op zijn negentigste verjaardag' in: Blok, Muller en Muller Fzn. ed., *Robert Fruin's verspreide geschriften* dl. IX, 419-437; R.J. Fruin, 'Onpartijdigheid', 293-294; Kuenen, 'Critical Method', 471, 475, 478, 483; Acquoy, *Handleiding*, 4 (en passim).

toevallig ontwaart Schultz het ‘filologische ethos’ bij een hele generatie negentiende-eeuwse Duitse geleerden, germanisten zowel als historici, oudheidkundigen, oriëntalisten en Bijbelwetenschappers, die elk op hun eigen manier gegrepen waren door een ethos van nauwkeurige bronnenkritiek.⁴⁰ Dat wil, uiteraard, niet zeggen dat iedereen hiervan in gelijke mate gecharmeerd was. De historicus Johannes van Vloten, bijvoorbeeld, kon zich mateloos ergeren aan Fruins pietepouterige gedoe.⁴¹ Niettemin, Fruin en Acquoy stonden met hun ethos niet alleen. Ze representeerden een beweging, in Leiden en daarbuiten, van toegewijde bronnenkritiek.

‘Het veredelen van den mensch’

Geeft de term ‘ethos’ al aan dat deze bronnenkritiek meer dan een kwestie van methoden was – ook toewijding en vlijt zijn vereist, werden Fruin en Acquoy niet moe te herhalen – de citaten die ik hierboven heb gegeven suggereren nog iets specifiekers. Fruin en Acquoy verwoordden hun filologische ethos in termen van *deugden*. Een goede historicus bezit niet alleen kennis en inzicht, maar is, wat Fruin betreft, ook ‘behoedzaam’, ‘scherpzinnig’, ‘nauwkeuriger’ en ‘vlijtig’. En omgekeerd: een minder goede historicus verraadt zich niet alleen door gaten in zijn kennis, maar ook door ondeugden als haast, luiheid of oppervlakkigheid. Zo klaagde Fruin dat de graecus Carel Gabriël Cobet, toch niet de minste onder zijn Leidse collega’s, ten enenmale de ‘onmisbare volharding’ miste die historici nodig hebben om ‘moeitevollen arbeid, in het zweet des aanschijns’ te verrichten.⁴² Cobets natuurtalent vergoedde veel, maar Fruin liet er geen misverstand over bestaan dat Cobet de historische wetenschap een grotere dienst had bewezen als hij de deugden van accuratesse, nauwkeurigheid en volharding wat intensiever had gepraktiseerd.

Acquoy vertolkte hetzelfde ideaal door deugden te vereisen als ‘taaie volharding en een onuitputtelijk geduld (...), benevens een gezond oordeel en eene groote mate van scherpzinnigheid’. Ook het ‘streven naar volkomen

⁴⁰ Schultz, ‘Wahrheit, Methode, Charakter’.

⁴¹ J. van Vloten, ‘Een wijsgeerig-historisch modderaar’, *De Levensbode* 2 (1867) 134-145.

⁴² R.J. Fruin, ‘De jeugd van Cobet’ in: Blok, Muller en Muller Fzn. ed., *Robert Fruin’s verspreide geschriften* dl. IX, 497-530: 527.

objectiviteit en onpartijdigheid, d.i. het streven, om zonder eigene sympathieën of antipathieën aan alle personen recht te doen wedervaren’, dat Acquoy een kenmerk van echte wetenschap noemde, heeft het karakter van een (aristotelische) deugd. Dat wil zeggen: het is geen methode of techniek, die zich klakkeloos laat toepassen. Het is geen handeling die correct of foutief kan worden uitgevoerd. Nee, het is een deugd, omdat het een karakterideaal nastreeft. Natuurlijk valt nauwkeurigheid of zorgvuldigheid net zo min als eerlijkheid of oprechtheid ooit volmaakt te realiseren. Maar, zegt de (aristotelische) deugdenleer, we kunnen ons in deze deugden trainen. We kunnen ons best doen om ons de deugden zo veel mogelijk en naar beste vermogen toe te eigenen.⁴³ Fruin stemde hiermee in, toen hij de onpartijdigheid van de historicus – het onderwerp van zijn oratie uit 1860 – omschreef als ‘een deugd, die niet ieder betrachten kan, zoo hij het maar ernstig begeert’. De deugd van onpartijdigheid ‘vereischt bij haar beoefenaar een bepaalden aanleg, een bepaalde zienswijs’, maar ook, zoals hij bij een andere gelegenheid verklaarde, ‘gestadige oefening’, die ‘tot een zekeren tact’ kan leiden.⁴⁴

Acquoy, op zijn beurt, beschreef deze deugden in termen van ‘eigenschappen’ die goede (kerk)historici bezitten. Hij koesterde zelfs een bijna religieus karakterideaal:

Wie de historie van een volk naar eisch zal behandelen, moet zich in den geest van dat volk kunnen indenken. Evenzoo moet hij, die de geschiedenis van het Christendom of een gedeelte daarvan vertrouwenswaardig zal te boek stellen, noch godsdienst, noch Christendom, noch kerk verachten of haten. Integendeel, hij moet hun een warm hart toedragen, opdat zijne liefde hem in staat stelle, hun leven mede te leven, en als iets levends voor anderen aanschouwelijk te maken. Wie geestelijk dood is, begrijpt het leven des geestes niet, maar wie geestelijk leeft, hij alleen kan het naar waarheid, met waardeering en waardig beschrijven.⁴⁵

Wat zijn dit voor deugden? Aan de ene kant zijn het deugden, of karaktereigenschappen, die nodig zijn voor adequate kennisverwerving – in de geschiedbeoefening evengoed als in andere takken van wetenschap. Vlijt,

⁴³ N. Sherman, *The Fabric of Character. Aristotle's Theory of Virtue* (Oxford 1989).

⁴⁴ Fruin, ‘Onpartijdigheid’, 278; Fruin, ‘Over de plaats’, 373.

⁴⁵ Acquoy, *Handleiding*, 121. Ook Kuenen sprak trouwens over ‘mental qualifications’ van de historicus (‘Critical Method’, 713).

zorgvuldigheid, accuratesse: dat zijn deugden die alle wetenschappers nodig hebben, willen ze tot betrouwbare kennis komen. Laten we dit epistemische deugden noemen (of *epistemic virtues*, zoals in de analytische wijsbegeerte gebruikelijk is).⁴⁶ Tegelijk zijn de deugden die Fruin en Acquoy roemen moreel gekleurd. Recht doen aan mensen, ‘hun een warm hart toedragen’, hen ‘met waardering en waardig beschrijven’: dat zijn variaties op de kardinale deugden van voorzichtigheid (*prudentia*), rechtvaardigheid (*iustitia*) en gematigdheid (*temperantia*).

Een scherp onderscheid tussen deze epistemische en morele deugden valt in de praktijk overigens niet te trekken, al was het maar omdat epistemische deugden altijd een morele dimensie hebben.⁴⁷ Nog abstracter wordt het onderscheid als, zoals voor Fruin, het ‘doel van het academische leven’ ligt in ‘het ontwikkelen van den aanleg, het beschaven van den geest, het veredelen van den mensch’.⁴⁸ De ontwikkeling van moreel wenselijke karaktereigenschappen en die van deugden die kennisverwerving bevorderen liggen dan blijkbaar niet ver uit elkaar. Fruin erkende zelfs dat zijn dierbaarste deugd, die van de ‘onpartijdigheid’, zowel een epistemologisch als een moreel ideaal was:

Ik heb onwillekeurig twee eigenschappen te zamen genomen en ineengesmolten, die dan ook bijna altijd te zamen voorkomen. Ik heb het begrijpen van de meest uiteenlopende karakters en meeningen voorgesteld als gepaard aan het erkennen van het betrekkelijk goede en ware in beide. Ik geloof niet dat men licht het een, afgescheiden van het ander, zal aantreffen.⁴⁹

Dit verklaart waarom Fruin zowel ‘onpartijdig’ als ‘liberaal’ dacht te kunnen zijn. Voor hem waren deze woorden synoniem met de deugd van

⁴⁶ Een inleiding hiertoe biedt J. Greco, ‘Virtues in Epistemology’ in: P. K. Moser ed., *The Oxford Handbook of Epistemology* (Oxford 2002) 287-315.

⁴⁷ H.J. Paul, ‘The Epistemic Virtues of Historical Scholarship; or, the Moral Dimensions of a Scholarly Character’, *Soundings: An Interdisciplinary Journal* 91 (2008) 371-387.

⁴⁸ R.J. Fruin, ‘Het doel der academische studie’ in: Blok, Muller en Muller Fzn. ed., *Robert Fruin’s verspreide geschriften* dl. IX, 300-315: 305.

⁴⁹ Fruin, ‘Onpartijdigheid’, 290.

‘aanhoudende zelfbeheersching’, die ware historische kennis mogelijk maakt én een moreel genuanceerde levenshouding bevordert.⁵⁰

‘Menschenwerk en daarom onvolmaakt’

Waarom is het relevant om vast te stellen dat Fruin, Acquoy en tijdgenoten hun vereisten aan historici in termen van deugden formuleerden? Deze observatie maakt duidelijk dat Fruin en zijn collega’s niet de ‘naïeve’ of ‘positivistische’ feitenfetisjisten waren waarvoor zij zo dikwijls zijn versleten.⁵¹ Een positivist heeft de illusie dat onpartijdigheid of objectiviteit een bereikbaar ideaal is. Fruin en Acquoy, daarentegen, noemden haar een deugd omdat zij inzagen dat onpartijdigheid zoiets is als eerlijkheid of oprechtheid. Wie zal ooit volkomen eerlijk of oprecht zijn? Zo gaat ook volmaakte onpartijdigheid de menselijke maat te boven. Tegelijk, evenwel, zijn deze objectiviteit, waarheidsliefde en behoedzaamheid nastrevenswaardige idealen. Historisch onderzoek en, wat meer is, menselijk welzijn is bij zulke deugden gebaat. ‘Niet zonder schroom heb ik al die vereisten opgenoemd’, zei Fruin daarom aan het slot van zijn oratie:

Ik was mij bewust dat ik u zodoende een maatstaf in handen gaf, waarmee ik niet gemeten zal worden zonder te kort te schieten. Geloof niet, dat ik mij inbeeld het ideaal dat ik geschetst heb ooit nabij te komen. Maar het leven is een voortdurend streven, en ons streven zal niet minder ijverig wezen, als wij ons doel hoog hebben gesteld.⁵²

Ook Acquoy zag de historicus als iemand die zich uitstrekt naar de waarheid, zonder deze ooit te bereiken:

⁵⁰ R.J. Fruin, ‘Over de geschiedenis als leermeesteres des levens’ in: Blok, Muller en Muller Fzn. ed., *Robert Fruin’s verspreide geschriften* dl. IX, 316-331: 318-319.

⁵¹ Fruin heeft het stempel van ‘positivist’ met name opgedrukt gekregen in Z.W. Sneller, *Opzomer en Fruin* (Amsterdam 1949) en E.E.G. Vermeulen, *Fruin over de wetenschap der geschiedenis* (Arnhem 1956). J. Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (2e druk; Amsterdam 1996) 48 spreekt, genuanceerder, over Fruins ‘klein-positivisme’.

⁵² Fruin, ‘Onpartijdigheid’, 295.

Evenals op elk ander gebied van wetenschap is het ook op 't zijne een voortdurend streven naar waarheid, een altijd naderen, een eindeloos aanvullen en verbeteren. Zijn werk is menschenwerk en daarom onvolmaakt. Doch hij jaagt naar het volmaakte (...).⁵³

Zowel Fruin als Acquoy zou daarom hebben kunnen instemmen met Bernheim, de handboekschrijver die als geen ander beklemtoonde dat objectiviteit, opgevat als ascetische deugd, 'nur bis zu einem gewissen Grade möglich ist'.⁵⁴

Dit inzicht in het deugd karakter van Fruins en Acquoys historiografische idealen roept, ten slotte, nieuwe vragen op. Hoe wijd verbreid was, in de late negentiende eeuw, het idee dat geschiedbeoefening een *wissenschaftliche Persönlichkeit* vereiste? Hoe varieerde dit persoonlijkheidsideaal naar tijd en plaats? In hoeverre was het hoger onderwijs, in *Seminars* en *privatissima*, gericht op het 'aankweken' van epistemische en morele deugden?⁵⁵ En hoe verhiel het filologische ethos van Fruins en Acquoys generatie zich tot de (victoriaanse) karakterideal en van hun tijd of, meer in het algemeen, tot een moreel discours waarin 'karakter' vaak een dominante plaats innam?⁵⁶ Voor een 'man van studie', zou Fruin zeggen, zijn in dit 'veld van niet al te grooten omvang' nog heel wat 'bijzonderheden' te bewerken.

⁵³ Acquoy, *Handleiding*, 82.

⁵⁴ Bernheim, *Lehrbuch*, 716. Een karakteristiek citaat, in het vocabulaire van de aristotelische deugdenleer, is het volgende: 'wir müssen auch von dem Historiker verlangen, daß er die Vorurteile seiner Individualität als eine Fehlerquelle der Auffassung betrachte, die er mit aller Energie soweit möglich zu eliminieren suchen muß. Wenn er von dieser Einsicht ausgeht und den ernststen tiefen Willen hat, wahrhaft zu sein, der Wirklichkeit nachzuforschen, so bieten sich ihm methodische Hilfsmittel genug, um einen hohen Grad von Objektivität zu erreichen' (Ibidem, 708).

⁵⁵ Vgl. B.G. Smith, *The Gender of History. Men, Women, and Historical Practice* (Cambridge, MA en Londen 1998) 103-129.

⁵⁶ Vgl. S. Collini, *Public Moralists. Political Thought and Intellectual Life in Britain* (Oxford 1991).